

НАРОДЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ФІЛОСОФІЇ З КРИТИКИ ТЕОРІЇ СУБ'ЄКТА

Актуальність теми. Насамперед потрібно зазначити, що обрана тема є досить актуальною, тому що висвітлює проблеми, представників, напрямки і першоджерела комунікативної філософії.

Мета. Переосмислення основного категорійного апарату соціальної філософії з позицій філософії комунікації. Одним із найважливіших понять, яке потребує такого переосмислення, стало поняття соціального інституту.

Об'єкт дослідження. Об'єктом виступає у дослідженні саме комунікативна філософія.

Предмет дослідження. Концепції комунікативної філософії Юргена Габермаса і Нікласа Лумана

Дослідженість теми. Основний категорійний апарат соціальної філософії так і залишався концептуально інтерпретованим з позицій теорії соціальної дії, всі соціальні явища та процеси досліджувались як причина, складник, або результат соціальних дій людини як суб'єкта. Нині назріла потреба в аналогічному переосмисленні цього апарату з позицій філософії комунікації. Одним із найважливіших понять, яке потребує такого переосмислення, стало поняття соціального інституту.

Виклад основного матеріалу. Комунікативна проблематика дедалі більше постає як важливий предмет філософського дослідження, при цьому тривалий час поняття соціальної комунікації трактували не як базове для пізнання суспільства в цілому, а як таке, що описує окремі царини суспільного життя – екзистенційну комунікацію [7, с.75], масову комунікацію [6, 68] тощо. Основний категорійний апарат соціальної філософії так і залишався концептуально інтерпретованим з позицій теорії соціальної дії, всі соціальні явища та процеси досліджувались як причина, складник, або результат соціальних дій людини як суб'єкта. Нині назріла потреба в аналогічному переосмисленні цього апарату з позицій філософії комунікації. Одним із найважливіших понять, яке потребує такого переосмислення, стало поняття соціального інституту.

Якщо Зімел вважав спілкування дуже важливим елементом суспільного життя, мало не його загальною ідеальною моделлю [4, с. 199], то Габермас взагалі трактує комунікацію як 18 змістовий, діючий і цільовий первень суспільства і водночас витлумачує будь-які спроби підпорядкувати комунікацію порядку соціальних систем як невинуватене обмеження комунікації через поневоління, «колонізацію» життєсвіту соціальними системами. Справді, з чотирьох Аристотелевих причин лише формальну не охоплює Габермасове розуміння комунікації, а тому складається враження, що цю причину Габермас «віддає» соціальним системам. Утім, навряд чи «колонізація» є вдалою метафорою для характеристики стосунків соціальних систем і життєсвіту. Адже як розуміє життєсвіт Габермас? По-перше, життєсвіт даний людині як щось самоочевидне і безпроблемне; по-друге, свою визначеність життєсвіт здобуває на основі соціального апіорі інтерсуб'єктивності порозуміння на основі мови; по-третє, поза межі життєсвіту неможливо вийти, він створює внутрішній невичерпний контекст [8, с. 198-202]. У такій якості життєсвіт має вмщати у собі все – у тому числі й соціальні системи, які є його складниками, а тому не можуть нічого «колонізувати», бо таку дію можна чинити лише із-зовні. Тож якщо комунікація сама собі задає мету і зміст, то важко уявити, щоби її форма виникла з якогось гетерогенного джерела, а не з самої комунікації. Інакше соціальна комунікація втратила б риси ентелехії, тобто ознаки саморозвитку.

У Нікласа Лумана соціальна комунікація виявляється самодостатньою, а соціальні дії особистості 19 тоді стають випадковими і замінними засобами здійснення комунікації [5, с. 36]. Соціальна комунікація у Лумана – єдина достатня причина іншої соціальної комунікації, тобто соціальна комунікація самовідтворюється на засадах автопоезису (відтворення системи завдяки відтворенню нею свого довкілля).

Наслідком такого підходу до співвідношення соціальної дії і соціальної комунікації стали прямо протилежні уявлення про природу соціальних інститутів. У Габермаса соціальні інститути – це структурні елементи самого життєсвіту (наприклад, громадськості, тобто сфери відкритої публічної діяльності). Для Габермаса соціальні інститути – продукти соціальної дії, які не можна уявити відчуженими від неї, інакше вони втраять свою цінність і перетворюються на елементи бездушних соціальних систем. Тоді як для Лумана соціальні інститути від самого початку можливі лише як специфічне, локальне втілення загальносуспільної раціональності соціальних систем. Для Лумана соціальні інститути постають як умова можливості соціальної дії, а не як її наслідок. Зрозуміло, що для Габермаса позаінституційним тоді буде все, що виходить за межі вільної соціальної дії, тоді як для Лумана позаінституційним виявляється все те, що виходить за рамки соціальної комунікації. І в першому, і в другому випадку позаінституційне виявляється чимось допоміжним, додатковим, непостійним, тим, що треба повернути до інституційної досконалості.

Переосмислюючи теорію соціальної дії Макса Вебера, Парсонс доходить висновку, як свідчить Луман, що «соціальні системи базуються на типі дії, або на її аспекті, а суб'єкт входить у систему через дію», тобто ніби «підключається» до системи. Тоді як сам Луман захищає позицію, згідно з якою «соціальність не є особливим випадком дії, а дія конститується в соціальних системах через комунікацію і атрибуцію як редукція складності, як неодмінне самоспрощення системи». Ще більш радикально визначає цю позицію Луман далі: «Основоположним процесом соціальних систем, який продукує їхні елементи, за таких обставин може бути лише комунікація. Тим самим ми відкидаємо психологічне визначення едностелементів соціальних систем...» [5, с. 193-194]. Отже, теорію дії Луман витлумачує як 20 психологістську за її суттю, що, враховуючи феноменологічну термінологію, яку активно застосовує Луман, постає новою версією класичної феноменологічної критики психологізму.

Габермас же приходить до осмислення комунікації все ж через теорію суб'єкта, а точніше, її софістиковану версію – концепцію інтерсуб'єктивності: «Між надсвітловою позицією трансцендентального Я та внутрішньо світовою позицією емпіричного Я неможливе будь-яке опосередкування. Така альтернатива відповідає, щойно набуває значущості мовно створювана інтерсуб'єктивність» [3, с. 290]. Втім, інтерсуб'єктивність для Габермаса корелюється з комунікацією не як останньою соціальною реальністю, а як проміжною ланкою до спеціальної дії, яка творить комунікацію – комунікативної дії. Можливо, тому Габермас замість терміну «комунікація» часто вживає термін «інтеракція», що наголошує на тому, що комунікація як інтеракція розпадається на свої складники «акції» – дії, які і є справжніми першоелементами як комунікації, так і соціальної реальності загалом [1].

У своїй «Теорії комунікативної дії» Габермас докладно аналізує такий спосіб обґрунтування, а в цитованій нами більш пізній праці «Філософський дискурс модерну» він фактично звужує комунікативну дію далі до дії, що творить дискурс – саме так він переосмислює перформативні дії, якщо вони спрямовані учасниками комунікації один на одного. «Якщо ми можемо на мить припустити модель зорієнтованої на взаєморозуміння дії... тоді настанова об'єктивності та відповідної їй активності суб'єкта пізнання, спрямованого на самого себе та на сутності у зовнішньому світі, вже не є привілейованою. У парадигмі взаєморозуміння ґрунтовною стає перформативна настанова учасників інтеракції, які координують свої плани дій у ході досягнення порозуміння про щось у світі. Тоді як Я (Его) виконує мовленнєву дію і Інший посідає стосовно неї певну позицію, ці обидві сторони вступають у міжперсональні відношення. Вони структуровані через систему взаємно обмежених перспектив промовців, слухачів, а також тих присутніх, хто актуально не бере участь у розмові.

Габермас відтворює свій концептуальний поділ усіх людських дій на ті, що відповідають ідеалу комунікативної дії, спрямованої єдино на встановлення комунікації з іншими, та ті, що відповідають ідеалу інструментальної дії, зорієнтованої на досягнення діячем його власних, «егоцентрованих» прагнень. Перші дії відповідають Кантовому ідеалу моральної вимоги уявляти інших як мету, а не як засіб власних дій. Саме ці дії мають, за Габермасом, інтерсуб'єктивний характер, відповідають його ідеалу побудови рівних, «між персональних» взаємин, взаємодії суб'єкта із суб'єктом, рівних, горизонтальних відносин – відносин партнерства та порозуміння. А другі – мають, за Габермасом, характер суб'єкт-об'єктних, вертикальних відносин, відносин панування/підпорядкування. Такі відносини, як вважає Габермас, у своїй найбільш розвиненій і довершеній формі виражені в системній раціональності.

Тим самим Габермас намагається зробити соціальну філософію підпорядкованою логіці етики, в його концепції соціальні конструкції постають результатом наших власних учинків, а саме: ці вчинки вмотивовані нашим життєвим світом продукують структури громадськості, а неморальні вмотивовані соціальними системами – адміністративні структури.

Висновок. Отже, все, що у суспільстві не спрямоване на комунікацію, те, що має не-персональний і над-персональний характер, є злом, адже неминуче призводить до обмеження свободи людини, на яке сама людина згоди не давала. Тим самим у Габермаса поняття соціальних інститутів набуває амбівалентної моральної оцінки. Як частина 22 структур громадськості соціальні інститути забезпечують краще функціонування життєвого світу людини. Але як частина адміністративних структур соціальні інститути вже постають як невід'ємний складник соціальних систем, які обмежують свободу особистості і «колонізують» життєвий світ. Парадокс у тому, що це переважно одні й ті ж самі соціальні інститути, а зміна їх оцінки залежить лише від того кута, під яким їх осмислюють. А звертаючись до теорії соціальних систем Лумана, в якій усі різновиди комунікації можливі лише з використанням соціальних систем, а життєвий світ включає в себе всі ці системи: тоді соціальні інститути постають і складниками соціальних систем, і складниками життєвого світу. Можна радикально розв'язати цю доволі дивну ситуацію і таке зрощення життєвого світу і соціальних систем можливе завдяки тому, що вся соціальна реальність у Лумана постає як реальність соціальної комунікації.

Список використаних джерел

1. Габермас Ю. (2014) До реконструкції історичного матеріалізму / пер. з нім. В.Купліна. К.: Дух і Літера, 320 с.

2. Габермас Ю. (2001) Філософський дискурс модерну / пер. з нім. та комент. В. М. Купліна. К. : Четверта хвиля, 424 с.
3. Зиммель Г. (1996) Общение. Пример чистой, или формальной социологии /пер. с нем. В: Зиммель Г. Избранное: В 2-х т.т. Т.2. М.: Юрист, с. 486-500.
4. Луман Н. (2007) Социальные системы. Очерк общей теории / пер. с нем. И. Д. Газиева ; под ред. Н. А. Головина. СПб. : Наука, 648 с.
5. Маклюен М. (2008) Галактика Гутенберга: становлення людини друкованої книги. Вид. 2-ге, перероб. /пер. з англ. К.: Ніка-Центр, 389 с.
6. Ясперс К. (2012) Философия. Книга вторая. Просвещение экзистенции / пер. с нем. А.К.Судакова. М.: Канон+, 448 с.
7. Habermas J. (1981) Theorie des kommunikativen Handelns. Frankfurt am Main: Suhrkamp, Bd. 2: Zur Kritik der funktionalistischen Vernunft. 642 s.